पं. द.
टी.

इदानीं परमात्मनः स्वरूपमाह परमात्मेति तस्य भोग्यरूपतापत्तिप्रकारमाह तादात्म्यमिति नामरूपकल्पनाधिष्ठानत्वेन तत्तादात्म्यं प्राप्य भोग्यमित्युच्यते इत्यर्थः भोक्तृतापत्तेः कारण माह तद्विवेक इति तादात्म्यापन्नशरीरत्रयतादात्म्यविवेके भेदज्ञाने सति नो भवेत् भोक्तृभोग्य रूपता नास्तीत्यर्थः ७ उक्तमर्थं विवृणोति भोग्यमिति किं स्विच्छरीरे कोऽज्वर इत्याशंक्य

परमात्मा सच्चिदानंदस्तादात्म्यं नामरूपयोः गत्वा भोग्यत्वमापन्नस्तद्विवेके तु नो भवेत् ७
भोग्यमिच्छन्भोक्तुरर्थे शरीरमनुसंज्वरेत् ज्वरास्त्रिषु शरीरेषु स्थिता न त्वात्मनो ज्वराः
८ व्याधयो धातुवैषम्ये स्थूलदेहे स्थिता ज्वराः कामक्रोधादयः सूक्ष्मे द्वयोर्बीजं तु
कारणे ९ अद्वैतानंदमार्गेण परमात्मनि विविचिते अपश्यन्वास्तवं भोग्यं किं ना
मेच्छेत्परात्मविज्वरेत् १० आत्मानंदोक्तरीत्या हि जीवात्मन्यवधारिते भोक्ता नैवास्ति कोऽप्य
त्र शरीरे वा कुतो ज्वरः ११ ॥

स्थूलदेहे विद्यमानाञ्ज्वरान्दर्शयति व्याधय इति लिंगदेहगतान्ज्वरानाह कामेति इदानीमुदाहृतश्रुतितात्पर्यं कथयन्व्याजेन पूर्वोक्त मेवार्थं विशदयति अद्वैतेनेति तृतीयाध्यायोक्तप्रकारेण मायाकार्यनामरूपाभ्यां सच्चि दानंदपरमात्मनि विविचिते भेदज्ञाने सति सर्वप्रपंचमिथ्यात्वं जानन्किंनाम भोग्यमिच्छति

ॐ श्रीगणेशाय नमः इदानीं ह्यनुवर्तिष्यमानयोर्ग्रंथयोः संबंधमाह योगेनेति १ विद्यानंदस्व
रूपमाह विषयेति तस्यैव चातुर्विध्यमाह दुःखाभावादीति २ चातुर्विध्यमेव दर्शयति दुःखा
भावश्चेति ३ निवर्तनीयदुःखविभजनपूर्वकं ऐहिकस्य निवृत्तौ बृहदारण्यकश्रु
तेर्वाक्यमाह ऐहिकमिति नन्वेतत् किं तत्राह आत्मानं चेदिति आत्मनिश्चायकं स

योगेनात्मविवेकेन द्वैतमिथ्यात्वचिंतया। ब्रह्मानंदं पश्यतोथ विद्यानंदो निरूप्यते १ वि
षयानंदवद्विद्यानंदो धीवृत्तिरूपकः। दुःखाभावादिरूपेण प्रोक्त एष चतुर्विधः २ दुःखाभा
वश्च कामाप्तिः कृतकृत्योहमित्यसौ। प्राप्तप्राप्योहमित्येवं चातुर्विध्यमुदाहृतं ३ ऐहि
कं चामुष्मिकं चेत्येवं दुःखं द्विधेरितं। निवृत्तिमैहिकस्याह बृहदारण्यकं वचः ४ आ
त्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः। किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनुसंज्वरेत् ५
जीवात्मा परमात्मा चेत्यात्मा द्विविध ईरितः। चित्तादात्म्यात्त्रिभिर्देहैर्जीवः सन्भोक्ततां व्र
जेत् ६

वं यदर्शयन् तदुद्देशमाह जीवात्मेति आत्मनो जीवत्वे निमित्तमाह चित्तादात्म्येति
चैतन्यस्य स्थूलसूक्ष्मकारणरूपैस्त्रिभिः शरीरैः तादात्म्यभ्रमे सति चिदाभासो भ
वति स भोक्ता जीव इत्युच्यते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पं० ट० यतः पठति मातापित्रोरिति नचैतत्केवलं पदं नीलमिति कांतिरित्यर्थः ७ उक्तं चानुविंश
वि० मध्ये द्वितीयप्रकारमाह ८ डः स्त्रिति इति स्तुत्यो नित्यद्वेषः अस्मिन्नेवार्थे पुनरीयस्तुतिवा
२ क्यमर्थे यतः पठति सर्वानिति ८ जक्षन्क्रीडन्रममाणः स्त्रीभिर्यानैर्वा ज्ञातिभिर्वा च
यस्मिन्नोपजनं स्मरन्निदं शरीरमिति छांदोग्यश्रुतिवाक्यमर्थे यतः पठति जक्षदिति

मातापित्रोर्वेद्यः स्तेयं भ्रूणहत्या सर्वमिदं पापं न मक्षिकाप्रायेण्यापमनकं नितिनश्य
ति ७ डः स्वाभावे वदेवास्य सर्वकामाप्तिरिति सर्वान्कामानसौ प्राप्नोति अतो भव
तीत्यतः ८ जक्षन्क्रीडन्रममाणः स्त्रीभिर्यानैर्वा ज्ञातिभिर्वा नोपजनं स्मरन्निदं शरीरं प्राणः कर्म
णा जीवयेदतः ९ सर्वान्कामानवाप्नोति नानाबन्धकर्मजन्मभिः वर्त्तते ब्रह्मण्ये भोग
युगध्यक्के सर्वजिताः २
नैवलेति द्वितीयश्रुतिवाक्यमर्थे यतः पठति सर्वानिति नन्तकर्म
फलभोगार्थकारजन्मापि प्रसज्येत तत्पापकाहनानावदिति ज्ञानेन संचितकर्म
णा दग्धकर्मणा दग्धजन्मना रतोऽन्यर्थः २ इदानीं तेन द्वितीयकं हृदयस्य २
॥ ॥ ॥ क ॥

इदानीमामुष्मिकं तत्वं दर्शयति पुण्येति तस्याभावः प्रथमाध्याये निरूपित इत्याह प्रथमे
ति १२ ननु तानि न सम्यगारब्धकर्मविषया चिन्ता मा भूत् आमुष्मिककर्मविषया चिन्ता भवत्ये
वेत्याशंक्यात यथा पुष्करपर्णाद्युत्यादि सूत्राणि तत्र प्ररूपयते इत्यादि सूत्राणि नन्वामुष्मिकम
सेवं यतिप्रकरणे तद्विषयापि चिन्ता नास्तीत्याह पुण्येति १३ न यथैषीकातूलमग्नौ प्रोतं
प्रदूयेतैवं हास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयन्त इति श्रुत्यैव ह्येमनसंचितकर्मविषयापि चिन्ता नास्ति।

पुण्यपापद्वयचिन्तायाः खेमामुष्मिकं भवेत् प्रथमाध्याये प्रोक्तश्चिन्तानेनं तत्पदेति १४ य
था पुष्करपर्णे स्मिन्नपामश्लेषणं तथा वेदनाद्भुतमामुष्मिकं तर्णोश्लेषणं त्रूये १५ इषीका
तूलतूल सर्ववह्निद्दाहः त्वाणाद्यथा तथा संचितकर्मणां स्याद्दाहो भवति वेदनात् १६ या
थैवात्मस्विन्नमिहोत्रं धर्मस्मिन्नकर्मत्वेन तु न त्वागं नामेः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेतथा १७
यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते हत्वापि स इमांल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते
१८

तिनोनास्तीत्याह इषीकेति १७ उक्तार्थे भगवद्वाक्यमपि प्रमाणयति यस्येत्यंसी
तिहामिर्या १९ अस्मिन्नेवार्थे न मातृवधेन न पितृवधेन न स्तेयेन न भ्रूणहत्यया नास्य
पापं चेति न चक्षुषो मुखान्नीलं वेति श्रुतिवाक्यम् ॥ ॥

पं. च.
वि.
३

देहेऽतिविवेकिनः कामानुपहतत्वमाह श्रुतेनेति २५ सार्वभौमाच्छ्रोत्रियस्याधिक्यमा
ह निष्कामत्वइति २६ नोभयमिति सार्वभौमत्वसाधनसाम्यपक्षच्छ्रितन्नाशभीश्चेति दे
शदृष्यमतनश्रोत्रियेतत्तदुभयाभावादाधिक्यमित्यर्थः श्रोत्रियस्याधिक्यान्तरमाह गंध
र्वेति २७ उक्तस्तैनीगंधर्वानंदहेहविशिष्टप्रामणिसलोकहयनगंधर्वभेदमाह अस्मिन्निति

देहद्वेषांचिन्तेषामेभयेषामनेकधाः श्रुतावितेपापृसेनोकामस्पहतह्विवेकिनः २५
निष्कामत्वे समेप्यत्र राज्ञः साधनसंचये दुःखमासीद्भाविनाशादिति भीरनुवर्तते २६
नोभयं श्रोत्रियस्यातस्तदानन्दोऽधिकोऽन्यतः गंधर्वानन्दआशास्तिराज्ञो नास्ति विवेकि
नः २७ अस्मिन्कल्पे मनुष्यः सन्पुण्यपाकविशेषतः गंधर्वत्वं समापन्नो मर्त्यगंधर्व उच्यते
२८ पूर्वकल्पे कृतात्पुण्यात्कल्पादावेव चेद्भवेत् गंधर्वत्वं तादृशोऽत्र देवगंधर्व उच्यते २९
अग्निष्वात्तादयो लोके पितरश्चिरवासिनः कल्पादावेव देवत्वं गता आजानदेवताः ३० अ
स्मिन्कल्पेऽश्वमेधादिकर्म कृत्वा महत्पदं अवाप्याजानदेवैर्यः पूज्यास्ता कर्मदेवताः ३१

२९ चिरलोकपित्रानंदप्रदर्शनायचिरलोकपितृनाह अग्निष्वात्तादय इति देवानंदत्रै ३
विध्यज्ञानायदेवभेदमाह कल्पादावितिसार्धेयेन इंद्रबृहस्पतीप्रसिद्धावित्यर्थः ३२

वाक्यं संगतिमाशंक्य पठति उवेति ननु सार्वभौमादिहिरण्यगर्भान्तानां जीवनिष्ठानामानं
दानां कथं तानि निःसंभवत्वात्याशंक्य सर्वेषामानन्दानां तानि नाच गतब्रह्मांशत्वात्संभव
इत्याह एमानंदमिति २२ ननु सार्वभौमस्वारिययोर्विषयप्राप्तिसाम्याभावात्कथमानंद
मामित्याशंक्यानेरपेक्ष्यसाम्यात्तत्साम्यमित्याह मत्येति त्यक्तसाम्ये हेतुमाह भोगादि

युवा रूपी च विद्यावान्नीरोगो दृढचित्तवान् सैन्योपेतः सर्वपृथ्वीं वित्तपूर्णां प्रपालयन्
२१ सर्वैर्मानुष्यकैर्भोगैः संपन्नस्तृप्तभूमिपः यमानन्दमवाप्नोति ब्रह्मविच्च तमश्
नुते २२ मर्त्यभोगे द्वयोर्नास्ति कामस्तृप्तिरतः समा भोगान्निःकामतैकस्य परस्या
पि विवेकतः २३ श्रोत्रियत्वाद्वेदशास्त्रैर्भोगदोषानवेक्षते राजा बृहद्रथो दोषांस्तां
गाथामभ्यगायत २४

ति विवेकतः स्रक्चन्दनमर्थं विहृत्तानित्यं वातिशयत्वादिति विष
यदोषाः कस्मात्ताभ्यां केन निरूपिता इत्याशंक्याह द्वयेन मैत्रायणीयशाखायां
योगगाथाभिकस्मादित्याह राजेति २४ ॥
राम

पं·द·
वि·
ध

इदानीं तृतीयं प्रकारमाह यदेति इमांल्लोकान्निष्कामं रूप्यान्नं संचरन्नित्यादिनेत्यर्थः
३६ अतीतार्थेन सिद्धमर्थं संवादयन्नाह दुःखाभावश्चेति ३८ उभयमिति प्रविशिष्टं कृत

यदा सर्वात्मतां स्वस्य स्वात्मना गात्मनि सर्ववित् अहमन्नं तथान्नादश्चेति साम सगीयते ३६
दुःखाभावश्च कामाप्तिरस्मिन्नेव विनश्यते कृताकृतत्वमस्य च प्राणप्राप्यत्वमीक्षते ।
३८ उभयं तत्प्रदीपादि हि मम गताभिरिति न एवात्रान्तसंपेयाः स्त्रीकान्तु हि विशुद्ध
ये ३९ पादिकामास्मिकवान्तसिद्धेरतु के स्वसि इये इ कृत्स्नमुरास्याम् तत्सर्वमधु
नाकृत ४० तेन कृतकृत्यत्वं प्रतियोगिपुरःसर अन्तःसद्यदेवायमवत्स्पतिति ।
त्यमाः ४१ दुःखितो तांसंस्मरत कामपुत्राय येतया परमानन्दस्पर्णाद्दृशः सामिकि
मित्कया ४२ अन्ततिष्ठेन कर्माणि परलोकजिगीषिवः सर्वेलोकात्मकः कस्माद
नुतिष्ठामि किं कथं ४३ यावतता ते शास्त्राणि वेदान्तव्याचयन्तु वा येत्राधिकारिणां
मत्तनाधिकारो क्रियतनतः ४४ निद्रा भिक्षे स्नानशौचे नेच्छामि न करोमि च द्रष्टारः
स्वे कल्पयन्ति किं मत्तत्तस्मात्कल्पनान्तरात् ४५ गुञ्जापुञ्जादिदह्येतनान्यारोपितवह्नि
नो नान्यारोपितसंसारधर्मान्नेवमहं भजे ४६ अर्वाकृत तानततानालेजानन्त कस्मात्

कृतत्वे प्राणप्राप्यत्वमित्युभयं तत्प्रदीपदृष्टान्तमित्यर्थः ३८ ॥ ॥

सार्वभौमादिसूत्रान्तानन्दाः श्रोत्रियाकामहतस्यानन्दोयामाह सार्वभौमादीति । अधःसर्वेभ्योपि
कमानन्दमाह श्रवाद्ध्यानसेति एतोयमानन्दोबाध्यानसगम्योतःसर्वेभ्योपिकृत्यर्थः
इदानीमेषांसर्वेषामानन्दाः श्रोत्रियेपविद्यन्ते तस्यैतेषुनिस्पृहत्वादित्याहतेस्त्रिरिति उ
पपादितमर्थमनुपसंहरति सर्वेति इदानींपदानन्तरमाहयद्वेति यथास्वदेहेमानन्दका

यमाग्निमन्त्यादेवाः सुर्त्तानाविंद्रबृहस्पती प्रजापतिर्विराड्योकोब्रह्मास्सूत्रात्मना
मकः ३२ सार्वभौमादिसूत्रान्तानन्दोत्तरोत्तरकामिनः श्रवाद्ध्यानेसगम्योयमात्मानन्दस्त
तःपरः ३३ नैतैःकाम्येषु सर्वेषुस्वविषुश्रोत्रियोयतः निस्पृहत्वेनसर्वेषामानन्दाः
सन्तितस्यते ३४ सर्वकामाप्तिमोक्षोकाययद्वासाक्षिचिदात्मना स्वदेहवत्सर्वदेहेषु पि
भोगान्वेत्तना ३५ अन्नस्याप्येतदेवरूपत्वन्नस्तत्रिलोचनः स्वदेहवत्सर्वदेहेषु पि
योवेदसौसुखान्सर्वान्कामानितिसप्रबोधश्रुतिः ३६ ॥ बुद्धिसाक्षित्वेनानन्दरूपमितरेषु
पिदेहेषुतद्धिमर्थः ३७ नन्वन्नक्रमकारेणात्तस्यापिसर्वानन्दप्राप्तिस्त्रीत्याशङ्क्यसर्वे।
बुद्धिसाक्ष्यहमितिज्ञानाभावान्नैवमित्याह अज्ञस्यापीति अज्ञार्थेनेतिरेयकश्रुतिप्रमा
णयति योवेदनिगुहायांनिहितंब्रह्मयोवेदसोश्नुतेऽतियोजना ३८ ॥

पं. ८. धन्योहं धन्योधन्योधन्यः पुनर्धन्यः ६२ अहोभाग्यमहोभाग्यं फलितं फलितं त्वहं अहो
वि. पूर्णस्संपद्विरहो वयमहो वयं ६३ अहो शास्त्रमहो शास्त्रमहो गुरुरहो गुरुः अहो ज्ञानम
५ हो ज्ञानमहो तत्त्वमहो तत्त्वं ६४ इममध्यायमनुपठेद्दृति ब्रह्मानन्दाभिधेयं चतु
र्थाध्यायस्य इतिः विद्यानन्दस्तु [illegible] नित्यं नोध्यायस्य ६५ ॥ इति श्रीब्रह्मानन्दे
विद्यानन्दो नाम चतुर्थोध्यायः ४ ॥ ६४ ॥ ॥ ॥

विद्यानंदः चतुर्थः ४ ॥

विपर्यस्तोनिदिध्यासेत्किंध्यानमविपर्यये देहात्मत्वविपर्यासंनकदाचिद्भजाम्यहं ४८ अहं
मनुष्यइत्यादिव्यवहारोविनाप्यमुं विपर्यासंचिराभ्यस्तवासनातोवकल्पते ४९ आरब्ध
कर्मणिक्षीणेव्यवहारोनिवर्त्तते कर्माक्षयेत्वसौनैवशाम्येद्ध्यानसहस्रतः ५० विरलत्वंव्य
वहृतेरिष्टंचेद्ध्यानमस्तुते अबाधिकांव्यवहृतिंपश्यन्ध्यायाम्यहंकुतः ५१ विक्षेपोनास्तिय
स्मान्मेनसमाधिस्ततोमम विक्षेपोवासमाधिर्वामनसःस्याद्विकारिणः ५२ नित्यानुभवरूप
स्यकोमेत्रानुभवःपृथक् कृतंकृत्यंप्रापणीयंप्राप्तमित्येवनिश्चयः ५३ व्यवहारोलौकिकोवा
शास्त्रीयोवान्यथापिवा ममाकर्तुरलेपस्ययथारब्धंप्रवर्त्तताम् ५४ अथवाकृतकृत्योपिलोका
नुग्रहकाम्यया शास्त्रीयेणैवमार्गेणवर्तेहंकाममक्षतिः ५५ देवार्चनस्नानशौच
भिक्षादौवर्त्ततांवपुः तारंजपतुवाक्तद्वत्पठत्वाम्नायमस्तकं ५६ विष्णुंध्यायतुधीर्यद्वाब्रह्मा
नन्देविलीयतां साक्ष्यहंकिंचिदप्यत्रनकुर्वेनापिकारये ५७ कृतकृत्यतयातृप्तःप्राप्तप्राप्य
तयापुनः तृप्यन्नेवंस्वमनसामन्यतेसौनिरंतरं ५८ धन्योहंधन्योहंनित्यंस्वात्मानमंजसावे
द्मि धन्योहंधन्योहंब्रह्मानन्दोविभातिमेस्पष्टं ५९ धन्योहंधन्योहंदुःखंसांसारिकंनवीक्षे
धन्योहंधन्योहंस्वस्याज्ञानंपलायितंक्वापि ६० धन्योहंधन्योहंकर्तव्यंमेनविद्यतेकिंचित्
धन्योहंधन्योहंप्राप्तव्यंसर्वमद्यसंपन्नं ६१ धन्योहंधन्योहंतृप्तेर्मेकोपमाभवेल्लोके धन्योहं